

Hamsun-debatten:

Kunstneren
og hans idéer
- vårt dilemma

Hp 25-76

kulturdebatt

Historiker og førstekonsulent Erik J. Krogstad fastholder at Knut Hamsun i all sin gåtefullhet var én person, og at idéene og holdningene han sto for, lå til grunn for både dikteren og politiker.

Jan Troells Hamsun-film er på kinoene, og Hamsun-debatten blusser opp. Vi tvinges til å gå enda en runde med vår umulige landsmann: Hvordan kan vi elske dikteren og samtidig ta avstand fra idéene og holdningene som bøkene sprang ut av? Vi er i en form for tvangssituasjon: Diktergeniet trollbinder oss – jeg hadde nær sagt enten vi vil eller ikke. Samtidig tvinger etterkrigstidens historiske fortolkningsramme oss til å avvise nazisten og landssviker.

Steinar Hansson behandlet dilemmaet på redaksjonell plass i Arbeiderbladet 20.4. Han skriver at den litterære og politiske Hamsun ikke er så lett å splitte, og konkluderer: «Å våge å si at det er en sterk indre sammenheng i Hamsuns litteratur og politikk, samtidig som man elsker hans bøker, men forakter hans samfunnssyn, regnes ikke for god tone. Kanskje det bør bli det?»

Ja, jeg tror Hansson er inne på noe. For det nytter ikke, som noen har prøvd, å skille knivskarpt mellom Hamsun som kunstner og Hamsun som frontfigur for NS og okkupasjonsmakten. Vi er nødt til å holde fast ved at Hamsun i all sin gåtefullhet var en person, og at idéene og holdningene han sto for, lå til grunn både for dikteren og politiker. Hvis vi iveren etter å løse dilemmaet prøver å innføre en slags schizofren splittelse i Hamsuns sinn, blir det bare oss selv det går ut over.

Sløvhetsteorien

Det nytter heller ikke å si at Hamsun «egentlig» ikke var nazist, eller at han var gammel og sløv og ikke forsto rekkevidden av det han gjorde. Dette er ren ønsketenkning, og en lettvinnt måte å omgå problemet på. Man kunne også ønske at dikteren hadde avgått ved

døden i passe tid før krigen, helst like etter «Ringens slutt» – om mulig før Ossietzky-saken – men han gjorde nå ikke det. Han kom tvertimot tilbake og skrev «På gjengrodde stier» etter krigen, en bok som setter både sløvhetsteorien og psykiatriens dom «varig svekkede sjelsevner» i et komisk lys. Så lett slipper man ikke unna gåten Hamsun.

Så hva er sammenhengen mellom kunstneren og nazisten, mellom kjærlighetens og naturens gudbenådede dikter og landssviker? For å finne svar, tror jeg man må gi slipp på noe av «fundamentalismen» i etterkrigstidens forståelse av nazismen. Det er nødvendig å nyansere begrepet noe. Og det er nødvendig å forstå at nazismen, sett i et førkrigsspektiv, var et åpnere og mer uavklart fenomen enn det vi observerer i dag med den historiske fasiten i hånden.

Nazismen inneholdt elementer som passet overens med elementer i Hamsuns syn: Den målbar en sterk og unyansert frustrasjon over sider ved den moderne samfunnsutviklingen, med front mot både det økonomiske og politiske systemet. Den raljerte over partivesenet og parlamentarismens evneløshet til å styre unna krisene, og ropte på en sterk leder og autoritære metoder. Den var fiendtlig innstilt til den sosialistiske arbeiderbevegelsen og gjorde front mot normoppløsning og eksperimenter innen kunst og kultur.

Dyrke jorden

Nazismen sto også for et tilbakeskuende, romantisierende og heroiserende syn, som knyttet an til fødale forestillingsrammer. Begrepet jord spilte en helt spesiell rolle og ble omspunnet med mytologiserende tankegods. Jorden – territoriet – var hellig. Å dyrke jorden var en hellig handling. Bonden ble i den nazistiske retorikken hausset opp som folkets og nasjonens grunnfjell. Gjennom ham gikk forbindelseslinjen tilbake i historien til en idyllisk urtilstand da verden var i balanse.

Det ligger nær å anta at den nazistiske retorikken må ha truffet Hamsun hjemme. Nazismen la også an et besnærende fugleperspektiv ved å ville heve politik-

ken opp over parti- og klassemotsetningene. Dette er et perspektiv som minner om Hamsuns eget som romanforfatter og samfunnsdebattant.

Sett fra nåtiden har både den nazistiske retorikken og Hamsuns eget politiske budskap noe naivt og virkelighetsfernt over seg. Og det er begge steder en undertone av desperasjon som spiller frustrasjon og avmakt. Europa og den vestlige verden var inne i en kolossal omveltning, hvor sivilisasjonens mange og nye problemer ennå var uløste. Det var i Hamsuns levetid at den moderne utviklingen skjøt fart for alvor, etter at menneskene hadde levd i bortimot uforandrede kår i hundrevis, ja kanskje tusenvis av år. Nå kom virkningene av de vitenskapelige landvinningene, den industrielle revolusjonen og den begynnende befolkningsekspløsjonen. Det var et hamskille og en oppbruddstid uten sidestykke. Hamsun selv var i Amerika og studerte moderne sivilisasjon på nært hold.

Så kom den første verdenskrigen, katastrofene og det påfølgende sammenbruddet i den europeiske økonomien. Verdensurett hadde akselerert for alvor, fjærer sprang og gjøker spratt ut og gikk i alle retninger. Det var tid for revolusjon, ytterliggående reaksjon, dadaistisk katvedans og synkoperte rytmer.

Og hva var Hamsuns svar på tidens utfordringer? Nå skriver han nobelprisverket «Markens grøde»: Et illusjonistisk mesterstykke, en fremmaning av en uskyldstilstand, mennesket i naturens skjød, jordkulten, den elementære livssyklus. Hamsun når et nytt høydepunkt som kunstner. Men som politiker snur han ryggen til tidens problemer og blir tilbakeskuende, romantisierende og heroiserende.

Kulturnasjon

Det var kanskje ikke så underlig at Hamsun graviterte mot nazismen. Det var ingen nødvendighet i det, for det gir ingen mening å snakke om Hamsun som nazistisk kunstner. Men det kan ikke overraske. Nazismen rakte ut etter ham (slik den begjærlig grep alt den kunne bruke). Hamsun var stor i Tyskland, og for Hamsun var Tyskland kulturna-



ÉN PERSON: Det nytter ikke å skille knivskarpt mellom Hamsun som kunstner og Hamsun som frontfigur for NS og okkupasjonsmakten, skriver Erik J. Krogstad. Bildet tatt på Narholm juli 1950.

Foto:
EINAR HAUG

sjonen. Den moderne sivilisasjon med alt sitt juggel var slik han så det et anglo-amerikansk fenomen. Det er ingen tvil om at Hamsun betraktet Hitler som en «reformatorisk skikkelse», en leder som hadde tatt mål av seg til å frelse den germanske verden fra det moderne kaos og bygge et nytt rike, tuftet på ulne arkaiske og romantiske verdier.

«Reformasjon»

Hamsun fant sin plass innenfor dette forståelsesskje-maet og lånte sitt navn til den nazistiske «reformasjon», slik han forsto den. Han var jo ikke alene. Mange betydningsfulle personer leiflet med nazismen i årene før krigen. De fleste hoppet av da de så hvor det bar, men for Hamsun var det ingen redning. Han var for steilt og for mye høvding til å snu. Det hendte seg bare ikke.

Den tragiske giganten krysset sitt Rubicon i april-dagene 1940 ved å latterliggjøre mobiliseringen og forsøket på å forsvare norsk selvstendighet. Senere fratenniserte han med NS-styret og okkupasjonsmakten, og ble et av deres propagandakort. Fra da av var han landssviker. Og det kan han ikke frikjennes for.

Hvordan kan det ha seg at en dikter med et så reaksjonært, samfunnssyn ledes av stadig nye generasjoner? Noen har skilt strengt mellom stil og innhold i forfatterskapet, og hevder at det er stilisten, den geniale språkkunstneren Hamsun vi beundrer – nærmest på tross av innholdet. Jeg tror ikke det er mulig å operere med et slikt skille. Og det er et altfor snevert perspektiv å påkdebe ham merkelappen reaksjoner: forfatter og ferdig med det. Jeg tror det er en dypere sammenheng i vår kjærlighet til dikteren

Hamsun, som også omfatter innholdet i det han skrev.

Nostalgi

Kanskje ubehaget Hamsun følte overfor sin tids moderne sivilisasjon – og som fikk ham til å vende blikket bakover og dyrke ungdommen, kjærligheten og naturen – har en sammenheng med ubehaget moderne mennesker følger over utviklingen i dag. Visst er vi rasjonelle og fremadskuende, vi stemmer på Gro og tror på en bærekraftig utvikling. Vi prøver i hvert fall. Men under alt dette har mange en nagende følelse av at det går til helvete likevel. Vi søker naturopplevelsen, vi dyrker ungdommen og kjærligheten og jeg'et – alt sammen på en mer og mer forsert, nesten desperat måte. Vi går til polpunktene, vi kjøper seilbåt og seiler jorden rundt, vi gifter oss og skiller oss i rasende tempo. Jeg sier

ikke at det er noe spesielt Hamsun'sk i dette. Men kanskje det lever en nostalgi under overflaten hos menneskene i dag, som finner en gjenklang i Hamsuns nostalgi? I så fall har ikke det noe med nazisme eller reaksjon å gjøre. Det viser bare at kunsten hans når ut over den samfunnsmessige rammen den ble til i, og at han treffer oss på et dypt menneskelig plan som er noe helt annet enn det politiske rommet.

Kunstneren og politikeren Hamsun er usammenlignbare størrelser, til tross for at begge suget næring fra de samme kildene. La oss dyrke og hedre kunstneren. Politikeren kan vi trygt glemme. Og resten – historien om landssviket – er Hamsuns personlige tragedie. Den har egentlig mest interesse for historikere og psykologer.

ERIK J. KROGSTAD